

**O‘ZBEKISTON MINTAQALARI BO‘YICHA DO‘PPILAR BEZAKLARINI
TADQIQ ETISH VA TIZIMLASHTIRISH VA ULARDAN AYOLLAR
KIYIMLARINI LOYIHALASHDA FOYDALANISH**

Kamolova Fotima

Respublika badiiy maktabida o‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonning turli mintaqalarida keng tarqalgan do‘ppilarning bezak palitrasini har tomonlama o‘rganish va tizimlashtirish hamda uni ayollar kiyimlarini zamonaviy loyihalashda qo‘llash imkoniyatlarini tahlil qilish ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: do‘ppi, bezak, mintaqaviy an‘ana, tizimlashtirish, kiyim-kechak dizayni, etnografiya, san‘at va hunarmandchilik.

**ИССЛЕДОВАНИЕ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ОРНАМЕНТОВ ТЮБЕТЕЕК
ПО РЕГИОНАМ УЗБЕКИСТАНА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИХ В
ПРОЕКТИРОВАНИИ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ**

Камолова Фотима

Преподаватель Республиканской художественной школы

Аннотация: В этой статье рассмотрено комплексное исследование и систематизация орнаментальной палитры тюбетеек, распространённых в различных регионах Узбекистана, и анализ возможностей её применения в современном проектировании женской одежды.

Ключевые слова: тюбетейка, орнамент, региональная традиция, систематизация, дизайн одежды, этнография, декоративно-прикладное искусство.

**RESEARCH AND SYSTEMATIZATION OF THE ORNAMENTS OF
SKULLCAPS BY REGIONS OF UZBEKISTAN AND THEIR USE IN THE DESIGN
OF WOMEN'S CLOTHING**

Kamolova Fotima

Teacher of the Republican Art School

Annotation: This article provides a comprehensive study and systematization of the ornamental palette of skullcaps found in various regions of Uzbekistan, as well as an analysis of its potential application in modern women's clothing design.

Keywords: skullcap, ornamentation, regional tradition, systematization, clothing design, ethnography, and decorative and applied arts.

O‘zbek do‘ppilari butun dunyoga mashhur bo‘ldi. Axir, bu nafaqat bosh kiyim, balki o‘ziga xos aloqa vositasidir. Do‘ppi sizga o‘z egasi haqida, uning yoshidan tortib, yashash joyiga qadar hamma narsani aytib berishi mumkin. Bundan tashqari, ba’zi bezaklar sizni yovuz ko‘zdan va yovuz ruhlardan himoya qilishi mumkin, boshqalari sizga boylik, omad va farovonlik olib kelishi mumkin. “Do‘ppi” so‘zining o‘zi tatarcha ildizlarga ega bo‘lib, “tyubete” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “tepa” yoki “cho‘qqi” degan ma’noni anglatadi. O‘zbekistonda bu bosh kiyimni odatda “duppi” deb atashadi. 18-asr oxiri - 19-asr boshlariga kelib do‘ppilar O‘rta Osiyoda juda mashhur bo‘lib, ular turli shakl va ko‘rinishlarda bo‘lgan: dumaloq, konussimon, uchli, kvadrat va gumbazsimon [1].

Eng keng tarqalgan kashtachilik bezaklariga gul naqshlari va hayot va unumdorlik ramzi bo‘lgan bodom shaklidagi “bodom” naqshlari kiradi. “Ilon izi” (ilon yo‘li) do‘ppi bezaklarida keng tarqalgan naqshdir. Bu talisman sifatida harakat qiladi, deb ishoniladi. O‘zbek bezak bezaklari, shuningdek, ularning rang sxemasi ham juda xilma-xillikni namoyish etadi va ularni amalga oshirish mintaqaga bog‘liq.

O‘zbek do‘ppilarining olti turi mavjud bo‘lib, ular viloyatlar bo‘yicha bo‘linadi: Buxoro, Samarqand, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm va Toshkent. Bu do‘ppilar nafaqat shakli, balki ularni bezab turgan bezaklari bilan ham farqlanadi. Naqshlar asrlar davomida hunarmandlar tomonidan takomillashtirilib, hozirda ustadan shogirdga o‘tib kelmoqda. O‘zbek naqshlarining xilma-xilligi hayratlanarli. Ular hayvonlar yoki qushlar, o‘simliklar yoki murakkab dizaynlar kabi shakllantirilishi mumkin.

Do‘ppilardagi eng keng tarqalgan bezaklar:

qalampir - poklik va barcha erdagi narsalardan ajralish ramzi;

patlar dastalari, bulbul naqshlari, qush - oliy donolik ramzi;

atirgul shoxlari - tinchlik va go‘zallik ramzi;

muqaddas arab xattotligidagi yozuvlar - tashuvchiga baraka sifatida [2].

Eng mashhur Buxoro do‘ppilari zardo‘zlik bilan bezatilgan do‘ppilardir. Ushbu bosh kiyimlar buyumlari uzoq vaqt davomida butun dunyoga ma’lum bo‘lgan. Ular yuqori martabali amaldorlar va zodagonlar kiyimining muhim qismi edi. Naqshlar odatda o‘simliklar yoki geometrik shakllar shaklida yaratilgan. Ular, shuningdek, bekamu to‘qmoqlar va chekkalar bilan bezatilgan. Bugungi kunda bu do‘ppilar ko‘pincha to‘y marosimlari va tantanalarda kiyiladi. Buxoroning tilla naqshli do‘ppisini san’at asari deyish mumkin.

Oltin va kumush iplar bilan tikilgan bezaklar ko‘p narsalarni aytib berishi mumkin. Ular egasining yuqori mavqeini ko‘rsatadi va ular uchun kiyingan tadbirning maqsadini ramziy ma’lum bir marosim maqsadiga ega. Asosiy elementlarga maqsadni ifodalovchi “bulbul ko‘zi”, “chumchuq tili”, gumbaz, yulduzlar, doiralar kiradi [3].

Farg‘ona va butun Farg‘ona vodiysida Chust do‘ppilari ayniqsa mashhur bo‘lib, ular oddiy uslubda tikilgan bo‘lsa-da, boshida juda chiroyli ko‘rinadi. Bu qora va oq ranglarning qarama-qarshi naqshlari, to‘rt tomonida qizil qalampir shaklidagi naqshli naqshlar “kalampir”. Do‘ppi gumbazidagi to‘rtta gul naqshi inson salomatligini asrash uchun mo‘ljallangan, chegara bo‘ylab o‘n oltitagacha yarim doira shaklidagi naqshlar do‘stlik va

20-Sentyabr, 2025-yil

oilaviy boylik timsoli ekanligiga ishoniladi. To'y, masjid namozi, bayram yoki dafn marosimi bo'ladimi, bu do'ppisiz biron bir tadbirga hech kim qatnashmaydi. Farg'ona vodiysidagi 1970-1990-yillardagi ayollar do'ppilari jonli gul naqshlari, jumladan, guldastalar va “iroki” tikuvi yordamida yam-yashil kashta tikilgan butalar bilan ajralib turardi. Ba'zan bezak kompozitsiyasi “Gulu Lola”, “Tabassum”, “Kosmos”, “Gulnoz”, “Farhod va Shirin”, “Yoshlik” va boshqa yozuvlar bilan to'ldirildi [4].

Shahrisabz va surxondaryolik “duppi”lar o'zining yorqin ranglari, “iroki” tikishning noodatiy usuli bilan e'tiborni tortmoqda. Shahrisabz do'ppilarini “gilam duppi” deb atashadi – gilam do'ppilari, hammasi kashta tikilgan “iroki”, bezaklari ko'p, rang-barangligi ko'p. Toshkentda do'ppilarning “shoblush” turi mashhur bo'lib, bular paxta matosidan maxsus astarli, qo'lda ham, mashinada ham tikilishi mumkin bo'lgan erkaklar bosh kiyimlari. Buxoro do'ppilari dumaloq va to'rt qirrali shaklga ega.

Xorazmda do'ppilar (sappush, toppy) asosan uy bosh kiyimi hisoblanib, ularni hunarmandlar ish paytida ham kiyib yurishgan. Do'ppilar rangli matolardan tikilgan va bir oz uchli shaklga ega bo'lib, ular yorgan edi. Do'ppi chetidagi qizil tasma bezatish va himoya qilishning muhim elementi edi. Do'ppi milliy madaniyatning muhim qismi bo'lib, o'zbeklar va boshqa turkiy xalqlar uchun ko'rgazmali “parol” bo'lib xizmat qiladi[4].

Marg'ilon do'ppilari bosh atrofiga mahkam o'rnashib, balandligi kichikdir. Ular cho'zilgan va ingichka “pod” shakli bilan ajralib turadi. Ayollar uchun Andijon do'ppisi “iroki” uslubida, oq fonda zich xoch yoki kashta yordamida quritilgan o'rik, anor va atirgul butalarining gullari tasvirlangan. Xoch shaklidagi ilon naqshlari an'anaviy “ilon izi”, “ilon izi” bo'lib, yovuz kuchlarga qarshi himoya jozibasi bo'lib xizmat qiladi. Bunday do'ppilar odatda yosh ayollar tomonidan kiyiladi. Do'ppilarning nomlari ular yasalgan shahar nomi bilan qo'shiladi: “Chust duppi”, “Marg'ilon duppi”, “Shahrisabz duppi” va hokazo.

Ornamentning gulli shakllari tekis, umumlashtirilgan tarzda stilize qilingan. Gullar yuqoridan va yon tomondan tasvirlangan. Gullar ichidagi tafsilotlar ayniqsa ehtiyotkorlik bilan ishlangan. Shuningdek, kashtachilik bezaklarida turli shakldagi barglar, masalan, qirralari nilufar barglariga o'xshagan oval barglari, shuningdek, turli shakldagi uch va besh bargli atirgullar, seldsuyagi shaklida joylashtirilgan uzun barglar, bir tomonida qirralari tishli barglar tasvirlangan[5].

Metodologiyaga dala etnografik kuzatishlar va muzey va shaxsiy kolleksiyalarni suratga olish, fotosuratlar va antiqa buyumlarni arxiv tahlili, hunarmandlar bilan suhbatlar, motiflarning (geometrik, gulli, zoomorf va ramziy) rasmiy tahlili kiradi. Tizimlashtirish uchun ierarxik sxemadan foydalanildi: (1) mintaqalar bo'yicha tipologiya (shahar va qishloq an'analari), (2) shakllantiruvchi elementlar va uslublar bo'yicha tasniflash (kashta tikish, aplikatsiya, baxmal inley va boshqalar) va (3) ranglar palitrasi va kompozitsiya texnikasi. Amaliy qism dizayn tushunchalari va ayollar kiyimlari namunalarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi (kapsula yondashuvi), bu erda do'ppilarning bezaklari dekorativ va konstruktiv element sifatida ishlatiladi: panellar, qo'shimchalar, hoshiyalar, bosma naqshlar va jakkard to'quvlari [5].

Ba'zi hollarda qo'shimcha rang ritmi ikkita bog'liq motifning ko'p rangli rivojlanishi bilan yaratiladi. Do'ppi toji ham qora baxmal yoki atlasdan tor chiziq bilan bezatilgan. Bunday holda, do'ppi chetining bezaklari pastki qismidagi bezakning kengaytmasi hisoblanadi. “Zexi qurt” nomi bilan mashhur bo'lgan oltin va kumush iplar bilan bog'langan naqshlar do'ppi egasining yuksak mavqei yoki ularni kiyishning muqaddasligidan dalolat beradi. Erkaklar do'ppilari uchun qora atlas yoki baxmaldan foydalanilsa, ayollar do'ppilari shoyi, baxmal, brokardan tayyorlanadi [6].

Do'ppi yasash shakllari, motivlari, rang kombinatsiyalarining hududiy xususiyatlari, texnologik usullari aniqlandi. Ornamental elementlarning tasnifi tizimi ishlab chiqildi, an'anaviy bezakni zamonaviy kiyim grafikasi va dizayn echimlariga aylantirishning uslubiy yondashuvlari taklif qilindi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nargiza Nabidjonova, Nilufar Qobulova, Dilafruz Oripjonova. //To'qimachilik an'analarini saqlab qolish: hunarmandlar, Do'ppi, Chopan, Ichigi, 115-bet.
2. Abdullaeva K. M. Tikuvchilik buyumlarini loyihalash, modellashtirish va badiiy loyihalash. Darslik. — T.: Noshir, 2010. 168.
3. N. Sodiqova, Yu. G'aybullayeva, O'zbek milliy liboslari, 19-20-asrlar Sharq nashriyoti, 2012 y.
4. Sodiqova N., Gaybullayeva Yu., Ўzbek milliy bosh kiyimlarini XIX-XX asrlar.-T.: “Sharq” – B.12.
5. Suxareva O.A. O'rta Osiyo xalqlari libosini o'rganish masalalari.//-M.: Nauka, 1979.
6. Ismoilov X. Qashqadaryo viloyati arablarining milliy kiyimlari. O'zbekiston SSR.// O'rta Osiyo xalqlari libosi.-M.: “Nauka”,1979.